

Duhovne popijevke iz Hercegovine

Euharistijske popijevke iz Hercegovine

Don Niko Luburić, Mostar

(Nastavak)

1. „Glazbeno-duhovni biser” iz Hercegovine

U članku „Veliko blago gubi se malom nepažnjom”, koji je objavio fra Stanko Vasilj u listu *Naša ognjišta*, pisac prvo konstatira, da je četiristoljetna turska okupacija Hercegovinu osiromašila i zakočila uz ostalo i u vjerskom pogledu i u glazbenoj kulturi. Pisac dalje nastavlja: „Stoga su Hercegovci i danas tvrđeg sluha nego Hrvati u drugim našim krajevima. Pa ipak i u tom velikom i dubokom pomračenju Hercegovina je imala i sačuvala jedan glazbeno-duhovni biser, kojim je njegovala i razgarala svoju vjersku dušu, a to je 'Zdravo Tijelo Isusovo'. Ovaj jednostavni napjev orio je i grmio na našim misnim sastancima kroz stoljeća. Bilo je u tom snažnom i sirovom zvukovlju glazbenog nesklada, koji siječe pravila moderne dijatonske ljestvice. Ali je u tom gromoglasju naših starih vjernika bilo ljepote i čari koje najbolje slične snažnim i neodoljivim valovima naše duvanjske i veleške bure. Zato je na svakoga ostavljala dojam ne samo snažna nego i lijepa ugođaja”.¹

Pisac dalje konstatira da se ovo blago sve više zanemaruje i da „ima sve više naših crkava gdje se malo ili nimalo pjeva. Najnoviji voditelji crkvenog pjevanja (većinom su to naše sestre) želeći Hercegovinu dignuti na glazbenu razinu drugih krajeva, bore se za velik broj svakovrsnih pjesmica i napjeva, a nekako možda i ne htijući, zabacuju ovaj veliki duhovni biser”.²

Fra S. Vasilj tvrdi,¹ da je jedan od razloga što se ova popijevka sve manje pjeva, nedostatak prave harmonizacije ove hercegovačke varijante, koja daje cijeloj popijevci ugođaj. Zato je tiskao harmonizaciju popijevke u ovom listu uz zaključak, da je i naš najmlađi svijet još uvijek rado pjeva, ali tamo gdje se ta popijevka „skladno pjevana ponudi”.³

Na spomenuti članak fra Stanka Vasilja odmah su stigla i reagiranja uredništvu *Svete Cecilije*. „Rade Stankić u svom pismu uredništvu *Svete Cecilije* kaže, da se ta popijevka ne pjeva u mnogim hercegovačkim crkvama iz dva razloga. Prvo, zbog pomodarskog uvođenja drugih pjesmica i napjeva i drugo, zbog nepostojanja harmonizacije naše hercegovačke varijante. U svojim dobronamjernim primjedbama kaže, da je melodija ove popijevke

‘bazirana na orijentalnom tetrakordu’, a orijentalna ljestvica da je ‘doputovala k nama posredstvom turske najezde na Balkanski poluotok’. Dalje kaže: ‘Naše pjesme općenito obojene tom orijentalnom ljestvicom imaju vlastiti karakter kojemu nije nađena analogija ni kod jednog drugog naroda. Jedna od najvažnijih karakteristika naših pjesama toga stila jest završetak na dominantnoj harmoniji osnovnog tonaliteta. U melodijskom smislu završetak, a u ovom konkretnom slučaju i početak, jest na drugom stupnju ljestvice’”.⁴

Objavitelj i recenzent navedenog pisma u *Svetoj Ceciliji* dr. Đuro Tomašić (glavni i odgovorni urednik *Svete Cecilije*), upozorava Radu Stankića, „da završetak na dominantnoj harmoniji, odnosno na drugom stupnju ljestvice, nalazimo i u mnogim drugim popijevkama, koje nisu u vezi s orijentalnom ljestvicom (npr. mnoge slavonske popijevke završavaju na II. stupnju dur-ljestvice)”.⁵

U potpunosti se slažem sa stručnom intervencijom dr. Tomašića i još bih dodao, da ne mora biti baš ispravna i tvrdnja gospodina Stankića kad kaže, da se popijevka *Zdravo Tijelo Isusovo* ne pjeva u mnogim hercegovačkim crkvama i „zbog nepostojanja harmonizacije naše hercegovačke varijante”. Ne postoji harmonizacija hercegovačke varijante ni za popijevku *U se vrijeme godišta*, a ipak je najomiljenija popijevka u hercegovačkim crkvama, jer se u božićno vrijeme najčešće i najviše pjeva. Da budemo do kraja iskreni, samo se ona i pjeva u nekim hercegovačkim crkvama gdje nema voditelja crkvenog pjevanja, kao i popijevka *Zdravo Tijelo Isusovo*. Zato je ovaj podatak sasvim dostatan argument u prilog mojoj tvrdnji.

O problemu ritmizacije spomenute popijevke kaže Stankić: „Hercegovina je mala, ali ako bi jedan melograf prošetao Bekijom, Nahijom, Brotnjom, Širokobriješkom ili Duvanjskom krajinom, da ne spominjemo Istočnu Hercegovinu, čuo bi različite varijante. Jasno da nijedna nije kriva, pogrešna. Teško ih je samo svesti na isti nazivnik, tj. ritmizirati tako, da vrijedi za sva područja”.⁶ On predlaže za ritmičku varijantu popijevke metar, potpuno identičan metru iste popijevke pod brojem 1 u ovom članku. I ako se, dakle, ima u vidu spomenuto pravilo, onda mislim, da ne može biti velikih problema oko ritmizacije, s metrom i ritmom u bilo kojoj varijanti. Za tempo kaže Stankić: „Imajući u vidu sklonost našega puka da oteže kod pjevanja, možda bi bilo bolje uzeti tempo andante ili moderato”.⁷ A za tonalitet veli, ako bi popijevka imala početak na g¹, onda bi se pjevalo pokretljivije. Rade Stankić nije zadovoljan ni s prejednostavnom harmonijom, ali ističe da „nije baš lako naći idealno rješenje, koje bi zadovoljilo zahtjeve harmonijskih i ritmičkih zakona i u isto vrijeme olakšati posao voditeljima pjevanja u našim crkvama. Već je pok. fra Branko Marić ritmizirao ZDRAVO TIJELO u 6/8 taktu a donio ju

je, pored ostalih i Šito Ćorić u pjesmarici *Hrvatske molitvene popijevke* (str. 20). Radi već navedenih praktičnih i teoretskih razloga..., čini se da bi 6/8 mjera trebala imati prednost".⁸

Čini mi se, da Stankić, kao i ostali uz njega, kod ove popijevke ne osjećaju četvrtinku kao hod u njezinom naravnom tempu. To znači, da je ovdje četvrtinka određena kao *chronos protos*, a ne osminka i da tempo ne smije biti ni u kojem slučaju prebrz nego u jednoj spontanosti duhovnoj dinamici i u spontanom duhovnom kretanju melodije.

I na kraju pisma Rade Stankić upozorava naročito hercegovačke crkvene glazbenike: „Osim ZDRAVO TIJELO ima Hercegovina još pokoju 'svoju popijevku'. Bilo bi vrijedno pozabaviti se njima. Ne samo kao znak pažnje i poštovanja prema prošlosti, nego radi praktične primjene danas i ubuduće".⁹

Dijelove ovog pisma Rade Stankića uvrstio je dr. Đuro Tomašić u *Svetu Ceciliju*, da upozori na „postojanje raznih ritamskih, melodijskih ili (i) tekstualnih varijanata iste popijevke, koja se u raznim krajevima različito pjeva, naročito ako je narod višeglasno izvodi. Svaki kraj ima svoju varijantu, koju u tom kraju treba zadržati i koju zbog toga treba pjevati, možda bez pratnje orgulja ili harmonija, da bi se očuvao izvorni oblik, koji najviše i u ritamskom i melodijskom, pa i u harmonijskom pogledu odgovara narodu dotičnog kraja".¹⁰

I još pisac članka *Svete Cecilije* (dr. Đ. Tomašić) dodaje, kao prilog izvrsnom poznavanju problematike stvari: „Na kraju ovog, svima nama upućenog upozorenja, da se 'veliko blago gubi malom nepažnjom' htio bih svim mjerodavnim čimbenicima u crkvenoj glazbi pa i u liturgiji, predložiti riječi velikog mađarskog glazbenika Kodalyja, koji je u jednom broju mađarskog lista *Narodni učitelj*, napisao slijedeće riječi: 'Kako se moglo dogoditi da narod svoj najkarakterističniji izraz tj. muzičku tradiciju toliko napusti i zaboravi, da joj se sada kada je otkrivena, mora ponovo privikavati kao da drugi puta uči neki zaboravljeni jezik'. (M. Magdalenic: Kodaly Zoltan kao muzički pedagog. *Muzika i škola* 1963., br. 1, str. 12)".¹¹

Sretan sam što sam pronašao ova dva članka, u *Našim Ognjištima* i u *Svetoj Ceciliji*, koja su mi poslužila kao idealan prilog ovom članku, za popijevku *Zdravo Tijelo Isusovo*. Ali za dublje i temeljitije znanstveno istraživanje ovakvih pitanja, potrebno je možda više prostora i poseban studij.

2. Euharistijske popijevke s analizom

Kako nam je već poznato, najstarija euharistijska popijevka koja se pjeva po starom hercegovačkom napjevu u

Hercegovini je *Zdravo Tijelo Isusovo*. Uz nju treba svakako spomenuti i popijevku *Zdravo Krvi Isusova*, koja je vjerojatno novijeg datuma s obzirom na tekst, ali koja se uvijek pjevala po istom napjevu kao i *Zdravo Tijelo Isusovo*. Zato nije potrebno o svakoj posebno pisati, jer se radi zapravo u biti o istoj popijevci, s malim terminološkim izmjenama. Vjerojatno se tim pravilom poslužio i sastavljač teksta *Zdravo Krvi Isusova*, jer se u njemu hvali ista Osoba, druga osoba Presvetog Trojstva - Isus Krist.

Sadržajno se, dakle, radi o jednoj vrsti himna u obliku litanija (nabrajanja), hvalâ euharistijskom Tijelu i Krvi Isusovoj, u kojima se veličaju Kristove zasluge za spasenje ljudskoga roda. Jednostavno nabrajaju se dogmat-sko-kršćanske istine, tako da se kod pjevanja mogu izostaviti pojedini stihovi ili veći dijelovi teksta, kako to već zahtijevaju vanjske okolnosti. Litanijaska forma himna to dopušta, pa se to stoga često i čini u praksi.

S pravom mogu tvrditi, da hrvatski katolički puk u Hercegovini nikada nije zaboravio pjevati *Zdravo Tijelo Isusovo*. Zato ga je i nazvao „glazbeno-duhovnim biserom" (S. Vasilj). Nije tome samo dokaz što ga se takvim imenom i danas naziva, nego što je *Zdravo Tijelo Isusovo* doista najomiljenija popijevka od davnina pa do danas u hercegovačkim crkvama. Kao prilog mojoj tvrdnji navodim i postojanje velikog broja različitih varijanata na isti tekst, u što ćemo se i sami uvjeriti u notnim prikazima. Svaki kraj, čak se može reći i svaka župa u nekim dijelovima Hercegovine, ima svoju varijantu, čime se ne može „pohvaliti" hrvatski narod ni u jednoj svojoj pokrajini ili regiji. Moglo bi se čak ustvrditi, toliko ju je volio, da se je natjecao u skladateljskom postupku, u ritmičkim i melodijskim izmjenama. Netko bi mogao prigovoriti i reći da je to bilo zato, što nije bilo većeg izbora popjevaka kao u drugim krajevima Domovine. Ali dobar poznavatelj tog povijesnog konteksta, ne može razmišljati samo u tom pravcu. Na osnovu povijesnih, pisanih dokumenata, može se sa sigurnošću dokazati, da „velik broj puka znade mnogo pjesama".¹² Ali svatko tko bi došao u hercegovačku župu, mogao bi doživjeti „dirljiv prizor, kad se kod velikih crkvenih zborova (derneka, hodočašća) izvije ta priprosta melodija iz desetaka tisuća grla pobožnih vjernika".¹³

Ovaj napjev je bio najpopularniji „po kom se pjevaju i mnogi drugi nabožni spjevi kao: *Zdravo Krvi*, *Muka*, *U se vrime* i drugi. Poznat je i u najzabitnijem seocu uz neznatne varijante".¹⁴

„Taj je napjev očito veoma star, a posvjedočuje nam to i pjesma: 'Sveti Pero u raj grede, za njim majka tekem teče. Priček' Pero, priček' sine, da zajedno gredujemo, rajaska vrata otvaramo, a paklena zatvaramo' itd., koja se pjeva po istom napjevu. Ta je pjesma puna praznovjerja, u njoj se nalaze mnoge riječi, koje narod danas više ne upotrebljava, znak, da je vrlo stara".¹⁵

A da je popijevka *Zdravo Tijelo Isusovo* postala tako omiljena u običnom hercegovačkom puku, najviše su u tom zaslužni njegovi svećenici i biskupi. Počevši od svećenika fra Anđela Nuića i ostalih,¹⁶ te biskupâ fra Alojzija Mišića,¹⁷ dr. Petra Čule, koji je bio osobito naklon prema Euharistiji i popijevci *Zdravo Tijelo Isusovo*,¹⁸ do sadašnjeg biskupa msgr. Pavla Žanića, koji je neobično glazbeno nadaren i puno puta dokazao veliki smisao i ljubav, ne samo za pučku crkvenu popijevku, nego i za umjetničke domete, počevši od gregorijanskog korala pa sve do suvremenoga polifonog sloga.

Prema pripovijedanju svećenika mostarske biskupije don Đure Kulaša (1920.) i fra Radovana Petrovića (1920.), *Zdravo Tijelo Isusovo* se od davnina pjevalo iza konsekracije (pretvorbe), a *Zdravo Krvi Isusova*, na istu melodiju, za vrijeme pričesti. Kao relevantan dokaz ovom svjedočenju, navodim citat iz *Svete Cecilije*, koji je samo 4 godine mlađi od ove dvojice svećenika, a glasi: „Kod pučkih misa sav puk pjeva iza konsekracije ‘Zdravo Tijelo’, kod pričesti ‘Zdravo Krvi Isusova’ ”.¹⁹ Međutim, nakon koncilskih preinaka u liturgiji, kada je uveden narodni jezik, puk nije više smio pjevati do pričesti, jer je svećenik glasno molio misni kanon i ostale dijelove misnih molitva, *Zdravo Tijelo Isusovo* je kao i *Zdravo Krvi Isusova* postala pričesna popijevka.

A što se tiče tvrdnje, da se *Zdravo Tijelo Isusovo* manje pjeva u Hercegovini nego nekada, razlozi su otprilike podjednaki, kao i u svim krajevima hrvatskog jezičnog područja, kada su u pitanju tradicionalne, kvalitetne pučke popijevke. Kako je *Zdravo Tijelo Isusovo* upravo takva popijevka i budući da se je u narodu duboko ukorijenila, ne mislim, da će je ikakvo „pomodarstvo” moći iščupati iz bića pobožnog hercegovačkog puka.

Na kraju, nadam se, da zalaganjem naših duhovnih pastira i zaslugom crkvenih glazbenika, prvenstveno voditelja pučkog pjevanja, ipak nećemo zaboraviti taj naš dragi i svima razumljiv jezik duboko religioznog srca i uma naših predaka, koji su nam te popijevke ostavili kao dio svoje kulture i kulture jednog čitavog naroda, koji će uvijek rado pjevati u liturgiji svoje pučke crkvene popijevke, a ne posezati za tuđim „tvorevina”.

Za analizu popijevke *Zdravo Tijelo Isusovo* izabrao sam više varijanata s karakterističnim napjevima, a samo jednu za popijevku *Zdravo Krvi Isusova*, koja se inače manje pjeva u hercegovačkim crkvama, ali na isti napjev.

Mislio sam, da nije potrebno za isto glazbeno pravilo donositi dvaput ista rješenja. Što vrijedi za jednu, jednako vrijedi i za drugu popijevku.

1. Prvi stih popijevke: ZDRAVO TIJELO ISUSOVO
(Posebni naslov): ZDRAVO TIJELO

PJEVAČ:

Ime i prezime: MATE ŠIMOVIĆ

Starost: 69 godina

Zvanje: svećenik

Rodom iz: Studenci

Ostali podaci o pjevaču: dugogodišnji župnik u Gabeli

ZAPIS:

Datum: 25. travnja 1992. godine

Mjesto: Gabela

Pokrajina: Hercegovina

Ime zapisivača: Niko Luburić, svećenik mostarske biskupije

Tiskano (da - ne): ne

Zdra-vo Tije-lo I-su-so-vo,
na ol-ta - ru po-sve-će-no.

2. Prvi stih popijevke: ZDRAVO TIJELO ISUSOVO
(Posebni naslov): ZDRAVO TIJELO

PJEVAČ:

Ime i prezime: ĐURO KULAŠ

Starost: 72 godine

Zvanje: svećenik

Rodom iz: Crnići, župa Aladinići

Ostali podaci o pjevaču: dugogodišnji župnik u Gracu kod Neuma

ZAPIS:

Datum: 29. prosinca 1991. godine

Mjesto: Gradac kod Neuma

Pokrajina: Hercegovina

Ime zapisivača: Niko Luburić, svećenik mostarske biskupije

Tiskano (da - ne): ne

Zdra-vo Tije-lo I-su-so-vo,
na ol-ta - ru po-sve-će-no.

3. Prvi stih popijevke: ZDRAVO TILO ISUSOVO
(Posebni naslov): ZDRAVO TILO

PJEVAČ:

Ime i prezime: s. SLAVICA TOMIĆ

Starost: 36 godina

Zvanje: časna sestra

Rodom iz: Donji Brišnik, ž. Bukovica

Ostali podaci o pjevaču: klanjateljica Krvi Kristove

ZAPIS:

Datum: 2. svibnja 1992. godina

Mjesto: Donji Brišnik ž. Bukovica

Pokrajina: Hercegovina

Ime zapisivača: Niko Luburić, svećenik mostarske biskupije

Tiskano (da - ne): ne

Musical notation for 'Zdravo Tilo Isusovo'. The score is in 5/4 time with a tempo of quarter note = 80. It consists of two staves. The first staff has a treble clef and a key signature of one flat (B-flat). The melody is: G4 (quarter), A4 (quarter), B4 (quarter), C5 (quarter), B4 (quarter), A4 (quarter), G4 (quarter), F4 (quarter), E4 (quarter), D4 (quarter), C4 (half). The second staff continues the melody: D4 (quarter), C4 (quarter), B3 (quarter), A3 (quarter), G3 (quarter), F3 (quarter), E3 (quarter), D3 (quarter), C3 (half). Lyrics: Zdra-vo Ti - lo I - su - so - vo, na ol - ta - ru po - sve - će - no.

4. Prvi stih popijevke: ZDRAVO KRVI ISUSOVA
(Posebni naslov): ZDRAVO KRVI

PJEVAČ:

Ime i prezime: TADIJA PAVLOVIĆ

Starost: 60 godina

Zvanje: svećenik

Rodom iz: Studenci

Ostali podaci o pjevaču: 14. godina župnik u Viru kod Posušja

ZAPIS:

Datum: 25. travnja 1992. godine

Mjesto: Vir kod Posušja

Pokrajina: Hercegovina

Ime zapisivača: Niko Luburić, svećenik mostarske biskupije

Tiskano (da - ne): ne

Musical notation for 'Zdravo Krvi Isusova'. The score is in 4/4 time with a tempo of quarter note = 84. It consists of two staves. The first staff has a treble clef and a key signature of one flat (B-flat). The melody is: G4 (quarter), A4 (quarter), B4 (quarter), C5 (quarter), B4 (quarter), A4 (quarter), G4 (quarter), F4 (quarter), E4 (quarter), D4 (quarter), C4 (half). The second staff continues the melody: D4 (quarter), C4 (quarter), B3 (quarter), A3 (quarter), G3 (quarter), F3 (quarter), E3 (quarter), D3 (quarter), C3 (half). Lyrics: Zdra-vo kr - vi I - su - so - va, na ol - ta - ru po - sve - će - na.

5. Prvi stih popijevke: ZDRAVO TIJELO ISUSOVO
(Posebni naslov): ZDRAVO TIJELO

PJEVAČ:

Ime i prezime: IVANA NJAVRO

Starost: 56 godina

Zvanje: radnica

Rodom iz: Donje Hrasno (Hutovo)

Ostali podaci o pjevaču: Ivana je r. Maslač (djevojačko prezime)

ZAPIS:

Datum: 28. studenoga 1991. godine

Mjesto: Donje Hrasno (Hutovo)

Pokrajina: Hercegovina

Ime zapisivača: Niko Luburić, svećenik mostarske biskupije

Tiskano (da - ne): ne

Musical notation for 'Zdravo Tijelo Isusovo'. The score is in 4/4 time with a tempo of quarter note = 82. It consists of two staves. The first staff has a treble clef and a key signature of one flat (B-flat). The melody is: G4 (quarter), A4 (quarter), B4 (quarter), C5 (quarter), B4 (quarter), A4 (quarter), G4 (quarter), F4 (quarter), E4 (quarter), D4 (quarter), C4 (half). The second staff continues the melody: D4 (quarter), C4 (quarter), B3 (quarter), A3 (quarter), G3 (quarter), F3 (quarter), E3 (quarter), D3 (quarter), C3 (half). Lyrics: Zdra - vo Tije - lo I - su - so - vo, na ol - ta - ru po - sve - će - no.

6. Prvi stih popijevke: ZDRAVO TILO ISUSOVO
(Posebni naslov): ZDRAVO TILO

PJEVAČ:

Ime i prezime: s. BRIGITA LUBURIĆ

Starost: 44 godine

Zvanje: časna sestra

Rodom iz: Radišići, župa Humac

Ostali podaci o pjevaču: voditeljica župnog zbora

ZAPIS:

Datum: 2. veljače 1992. godine

Mjesto: Radišići, župa Humac

Pokrajina: Hercegovina

Ime zapisivača: Niko Luburić, svećenik mostarske biskupije

Tiskano (da - ne): ne

Musical notation for 'Zdravo Tilo Isusovo'. The score is in 4/4 time with a tempo of quarter note = 84. It consists of two staves. The first staff has a treble clef and a key signature of one flat (B-flat). The melody is: G4 (quarter), A4 (quarter), B4 (quarter), C5 (quarter), B4 (quarter), A4 (quarter), G4 (quarter), F4 (quarter), E4 (quarter), D4 (quarter), C4 (half). The second staff continues the melody: D4 (quarter), C4 (quarter), B3 (quarter), A3 (quarter), G3 (quarter), F3 (quarter), E3 (quarter), D3 (quarter), C3 (half). Lyrics: Zdra - vo Tije - lo I - su - so - vo, na ol - ta - ru po - sve - će - no.

BILJEŠKE

7. Prvi stih popijevke: ZDRAVO TIJELO ISUSOVO
(Posebni naslov): ZDRAVO TIJELO

PJEVAČ:

Ime i prezime: DRAGO LUBURIĆ

Starost: 36 godina

Zvanje: poljoprivrednik

Rodom iz: Studenci

Ostali podaci o pjevaču: član župnog zbora

ZAPIS:

Datum: 20. prosinca 1991. godine

Mjesto: Studenci

Pokrajina: Hercegovina

Ime zapisivača: Niko Luburić, svećenik mostarske biskupije

Tiskano (da - ne): ne

♩=82

Zdra-vo Tije - lo I - su - so - vo,
na ol - ta - ru po - sve - će - no.

8. Prvi stih popijevke: ZDRAVO TIJELO ISUSOVO
(Posebni naslov): ZDRAVO TIJELO

PJEVAČ:

Ime i prezime: s. GRACIJA AKMADŽIĆ

Starost: 50 godina

Zvanje: časna sestra

Rodom iz: Drinovci

Ostali podaci o pjevaču: voditeljica Katedralnog zbora

ZAPIS:

Datum: 10. prosinca 1991. godine

Mjesto: Mostar

Pokrajina: Hercegovina

Ime zapisivača: Niko Luburić, svećenik mostarske biskupije

Tiskano (da - ne): ne

♩=80

Zdra - vo Tije - lo I - su - so - vo,
na ol - ta - ru po - sve - će - no.

¹ Fra Stanko Vasilj, Veliko blago gubi se malom nepažnjom, u informativnom vjerskom listu: *Nasha ognjišta*; Duvno, 1978., br. 6, str. 11.

² Isto

³ Isto

⁴ T., Veliko blago gubi se malom nepažnjom, u časopisu: *Sveta Cecilija*; Zagreb, God. LI, 1981., br. 2, str. 50.

⁵ Isto

⁶ Isto

⁷ Isto, str. 51.

⁸ Isto

⁹ Isto

¹⁰ Isto

¹¹ Isto

¹² Fra Bruno Adamčik, Prilog iz Mostara od 1. siječnja 1932., u časopisu: *Sveta Cecilija*; Zagreb, God. XXVI, 1932., sv. 1, str. 28.

¹³ O. B. M., Bilješke k crkvenim pučkim pjesmama u Bosni i Hercegovini, u časopisu: *Sveta Cecilija*; Zagreb, God. XXVI, 1933., sv. 2, str. 50.

¹⁴ Isto

¹⁵ O. Tade Leko, Nešto o narodnoj glazbi u Bijelom Polju kod Mostara, u časopisu: *Sveta Cecilija*; Zagreb, God. XIII, 1919., sv. 5, str. 121.

¹⁶ Vidi, fra Bruno Adamčik, Postanak i izvedbe nekih pjevačkih zborova u Hercegovini, u časopisu: *Sveta Cecilija*; Zagreb, God. XXV, 1931., sv. 5, str. 172. i o. Tade Leko, Hercegovački franjevci i crkvena glazba, u časopisu: *Sveta Cecilija*; Zagreb, God. XIX, 1925., sv. 2, str. 47-48.

¹⁷ Vidi, Stjepan Zamola, Prilog iz Stoca od 28. svibnja 1930., u časopisu: *Sveta Cecilija*; Zagreb, God. XXIV, 1930., sv. 3, str. 102-103.

¹⁸ Vidi, mr. Ante Pavlović, Duhovnost biskupa Čule prema njegovim poslanicama, propovijedima i drugim spisima, u zborniku: *Za kraljevstvo Božje, Život i djelo nadbiskupa dra Petra Čule*, priredili don Ante Luburić i don Ratko Perić, Biblioteka *Crkve na Kamenu*; Mostar, 1991., str. 96-98.

¹⁹ O. Branimir Marijić, Prilog iz Humca od 10. listopada 1923., u časopisu: *Sveta Cecilija*; Zagreb, God. XVIII, 1924., sv. 1, str. 20.

(Nastavak slijedi)